

Wat is een rechtsstaat?

Nederlanders hebben veel vrijheid. We hebben bijvoorbeeld vrijheid van meningsuiting: we mogen zeggen en schrijven wat we willen. Toch heeft deze vrijheid grenzen. Zo staat er in de wet dat we de samenleving niet in gevaar mogen brengen. Ook mogen we niet aanzetten tot haat. De rechter bepaalt of iemand zich aan de wet heeft gehouden of niet. Als iemand de wet heeft overtreden, dan kan de rechter een straf en/of een verbod opleggen. Onze vrijheid moet worden beschermd. Niet alleen tegen andere mensen die iets kwaads in de zin hebben, maar ook tegen de overheid. De overheid mag bijvoorbeeld niet zomaar onze mobieltjes afluisteren. We kunnen ook niet zomaar in de cel worden gezet. In Nederland leven we namelijk in een rechtsstaat.

Maar wat is een rechtsstaat precies? In het woordenboek wordt de rechtsstaat omschreven als een 'staat die het recht als hoogste gezag handhaaft'. Dat is een korte, maar ook moeilijke definitie. Lang niet iedereen begrijpt direct wat dit betekent. Dat leggen we verderop in deze brochure uit.

Niet elke staat is een rechtsstaat. Het tegenovergestelde van de rechtsstaat is de politiestaat of de totalitaire staat. Een politiestaat is een staat waarin de overheid doet wat zij wil. De overheid houdt zich niet aan regels en kan bijvoorbeeld bepaalde burgers voortrekken. Ook kan zij mensen opsluiten in de gevangenis, zonder dat daar een rechter aan te pas is geweest. Er is dus sprake van willekeur. Een totalitaire staat gaat nog een stap verder. In een totalitaire staat bemoeit de overheid zich met alles en iedereen. De overheid is oppermachtig. De burger heeft geen privacy. Kritiek wordt genadeloos afgestraft. Mensen verdwijnen spoorloos. Als iemand hier iets van zegt, loopt hij zelf ook groot gevaar. Noord-Korea is een voorbeeld van een totalitaire staat.

We spreken alleen van een rechtsstaat als de macht van de overheid wordt beperkt door wetten, regels en gewoonten. De inwoners van die staat hebben fundamentele vrijheden en grondrechten. Het doel van een rechtsstaat is om de burgers te beschermen tegen machtsmisbruik van de overheid.

Ook de overheid moet zich aan de wet houden en mag dus de vrijheden en rechten van de burgers niet zomaar beperken of afpakken. Overigens bestaat de overheid niet alleen uit de regering van een land, maar ook uit het gemeentebestuur.

De vier belangrijkste onderdelen van een rechtsstaat zijn:

GRONDRECHTEN

Op de eerste plaats moeten de inwoners van een rechtsstaat fundamentele vrijheden en grondrechten hebben. Deze grondrechten zijn zo belangrijk, dat ze in de Nederlandse grondwet zijn opgenomen. Artikel 1 luidt: 'Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.' Andere grondrechten zijn onder meer:

- Vrijheid van meningsuiting
- Vrijheid van vereniging en vergadering
- Recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer
- Recht om leden van vertegenwoordigende organen te kiezen
- Verbod op de doodstraf

Grondrechten zijn ook te vinden in internationale verdragen. Nederland heeft belangrijke verdragen ondertekend. Een voorbeeld is het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM).

De grondrechten perken de macht van de overheid dus sterk in. De verschillende vrijheden en rechten zijn niet absoluut. Een burger kan namelijk niet onbeperkt zijn gang gaan. Er bestaat vrijheid van godsdienst, maar dat betekent niet dat een burger overal en altijd zijn geloof vrij kan uitoefenen. Die vrijheid kan worden beperkt als er bijvoorbeeld sprake is van verstoring van de openbare orde. Bij een aantal artikelen in de grondwet staat dan ook: 'behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet'. Dat betekent dat een beperking van een grondrecht door de overheid soms mogelijk is. Dit moet dan wel in een aparte wet worden geregeld.

DE SCHEIDING DER MACHTEN

De Franse filosoof Charles baron de Montesquieu (1689–1775) was heel belangrijk voor de ontwikkeling van de rechtsstaat. Montesquieu vond de vrijheid van de inwoners van een staat erg belangrijk. De staat mag dus geen politiestaat zijn waarin de burgers weinig vrijheid hebben. Personen of organisaties met veel macht maken sneller misbruik van hun macht. Als je de macht verdeelt, is dit gevaar minder groot. Montesquieu kwam daarom met het idee van de *trias politica*. Dat betekent dat de wetgevende, de uitvoerende en de rechtsprekende macht in een land bij verschillende instellingen moeten liggen. Dit heet de scheiding van de drie machten. Maar vaak is dat niet zo strikt geregeld, ook in Nederland niet. Het gaat tegen-

woordig vooral om de *spreiding* van wetgevende, uitvoerende en rechtspreekende macht. Zij kunnen elkaar dan controleren en verbeteren.

Hoe is dat in Nederland in de praktijk geregeld? De wetgevende macht bestaat uit het parlement en de regering. Het parlement bestaat uit de Eerste Kamer en de Tweede Kamer. De meeste wetsvoorstellen komen van de regering. Het parlement moet vervolgens instemmen met het wetsvoorstel, anders kan het geen wet worden. De Tweede Kamer kan zelf ook met wetsvoorstellen komen, maar dat gebeurt niet zo vaak. Om te kunnen regeren, heeft de regering de steun nodig van een meerderheid van de leden van de Tweede Kamer (en Eerste Kamer). Partijen die de regering steunen nemen dan meestal de wetsvoorstellen van de regering aan. De andere partijen in het parlement vormen de oppositie. Zij hebben vaak meer kritiek op de regering.

De uitvoerende macht bestaat uit de regering. De regering geeft namelijk leiding aan de ministeries en hun ambtenaren, die zich bezighouden met de uitvoering van wetten. De uitvoerende macht moet rekening houden met de wetgevende macht. De uitvoerende macht mag alleen zaken uitvoeren die in de wet staan. Het parlement controleert de regering. Als de regering haar werk niet goed doet, dan kan het parlement de regering ten val brengen. Dat betekent dat de regering moet opstappen. Er komen dan meestal nieuwe verkiezingen. Dit is de vertrouwensregel tussen de regering en het parlement.

De rechterlijke macht in Nederland bestaat uit de rechters en het Openbaar Ministerie. De rechters spreken recht op basis van wetten, verdragen, gewoonten en eerdere rechterlijke uitspraken (jurisprudentie). In een rechtsstaat kan een rechter ook een uitspraak doen die nadelig is voor de overheid.

Rechters in Nederland mogen landelijke wetten niet toetsen aan de grondwet. De reden is dat rechters niet door het volk worden gekozen en daarom ook niet mogen bepalen of wetten en verdragen geldig zijn of niet. Een door het parlement aangenomen wet is daarom altijd geldig. Rechters horen dus niet bij de wetgevende macht.

Het Openbaar Ministerie (OM) vervolgt verdachten van een strafbaar feit. Het OM valt onder de verantwoordelijkheid van de minister van Veiligheid en Justitie. De minister geeft in grote lijnen aan hoe het OM moet werken. Dat geeft de minister (iemand die tot de uitvoerende macht hoort) een beetje invloed. Als het OM grote fouten maakt, dan is de minister daarvoor politiek verantwoordelijk.

LEGALITEITSBEGINSEL

Het legaliteitsbeginsel betekent dat elk handelen van de overheid een basis moet hebben in de wet. De overheid mag bijvoorbeeld alleen belastingen heffen als dat in de wet staat. De burger weet dan altijd waar hij aan toe is. Hij kan het gedrag van de overheid als het ware voorstellen. Dit noemen we de rechtszekerheid van de burger.

In bepaalde gevallen heeft de uitvoerende macht een zogenoemde discretionaire bevoegdheid. Dat betekent dat het bestuur meer vrijheid heeft in het nemen van een besluit. Dit kan bijvoorbeeld het

geval zijn bij asielzoekers. De minister is vrij om een bepaalde asielzoeker (voorlopig) niet terug te sturen naar het land van herkomst, terwijl anderen wel terug moeten.

Het legaliteitsbeginsel houdt verder in dat de meeste wetten niet met terugwerkende kracht mogen werken. Dit beginsel is met name in het strafrecht terug te vinden. In een rechtsstaat mag namelijk niemand worden veroordeeld voor een handeling die nog niet verboden was op het ogenblik waarop die plaatsvond. Dit staat ook met zoveel woorden in artikel 16 van de grondwet: 'Geen feit is strafbaar dan uit kracht van een daaraan voorafgegane wettelijke strafbepaling.'

ONAFHANKELIJKE RECHTSPRAAK

Een belangrijk onderdeel van een rechtsstaat is onafhankelijke rechtspraak. Iedereen heeft wel eens een conflict met een andere persoon of met een overheidsinstelling. Je kunt ook verdachte

zijn van een strafbaar feit. Als een bepaald conflict voor de rechter komt, dan is het natuurlijk belangrijk dat de rechter onafhankelijk en onpartijdig is. Er bestaan verschillende regelingen die daarvoor zorgen.

In de grondwet staat dat rechters in Nederland voor het leven worden benoemd. Dat betekent dat zij niet zomaar kunnen worden ontslagen omdat de regering het niet eens is met een bepaalde uitspraak. Alleen de hoogste rechterlijke macht in Nederland, de Hoge Raad, kan rechters in bijzondere gevallen ontslaan. In functie dragen rechters vaak een toga, een kledingstuk dat de nadruk legt op het ambt – in dit geval het beroep van rechter – en niet op de persoon. Want het doet er niet toe of de rechter een man of een vrouw is en welke godsdienstige of politieke opvattingen hij of zij heeft. Een rechter moet namelijk recht spreken op basis van wetten, verdragen en jurisprudentie.

Rechters mogen niet zomaar allerlei bijbanen of nevenfuncties hebben. Daar zijn strikte richtlijnen voor. Bepaalde functies kunnen namelijk de onafhankelijkheid en onpartijdigheid van de rechter in gevaar brengen of het vertrouwen in de rechtspraak schaden. Rechters zijn ook verplicht om hun nevenfuncties openbaar te maken.

Als een partij in een rechtszaak denkt dat de rechter partijdig is, dan kan die persoon de rechter wraken. Dat betekent dat deze partij een verzoek bij het gerechtshof (een hogere instantie)

indient om de rechter te laten vervangen door een andere rechter.

Een uitspraak van een rechter is bindend, maar een burger kan wel in hoger beroep gaan tegen een uitspraak van een rechter. Een hogere rechter gaat de hele zaak dan opnieuw behandelen. In veel gevallen kan men daartegen nog cassatie aantekenen bij de Hoge Raad, het hoogste rechtsorgaan van Nederland. De Hoge Raad behandelt de zaak niet opnieuw, maar bekijkt alleen of de lagere rechters de procedure goed hebben gevolgd en de rechtsregels op de juiste wijze hebben toegepast. Cassatie dient de rechtseenheid en de rechtszekerheid. Zo heeft de burger dus verschillende mogelijkheden om recht te halen.

Als je voor de rechter moet komen, is het in veel gevallen verstandig (en soms verplicht) om een advocaat te nemen. Advocaten kosten geld. Mensen die weinig geld hebben kunnen daarom een beroep doen op gratis rechtsbijstand. Anders zouden alleen rijke mensen een advocaat kunnen nemen om zich te verdedigen.

Ten slotte is het rechtsgevoel erg belangrijk in de rechtsstaat. Voor het goed functioneren van rechtspraak is het nodig dat uitspraken van rechters in grote lijnen door de inwoners van een land als rechtvaardig worden beschouwd en ook worden geaccepteerd. Het is daarom belangrijk dat burgers goed kennis kunnen nemen van het hoe en waarom van gerechtelijke uitspraken.

Een staat is niet zomaar een rechtsstaat. Een rechtsstaat is een staat waarin vrijheid, rechtszekerheid en rechtsgelijkheid voor de burger heel belangrijk zijn. Bovendien geniet de burger bescherming van zijn rechten en vrijheden, tegen medeburgers én tegen de overheid.

ProDemos is het 'Huis voor democratie en rechtsstaat'. ProDemos legt uit wat de spelregels zijn van de democratie en de rechtsstaat en laat zien wat je zelf kunt doen om invloed uit te oefenen – in de gemeente, de provincie, het land en Europa.

ProDemos – Huis voor democratie en rechtsstaat
Hofweg 1 H
2511 AA Den Haag
T (070) 757 02 00
E info@prodemos.nl
I www.prodemos.nl

Tekst
ProDemos – Huis voor democratie en rechtsstaat

Vormgeving
Puntspatie
[bno], Amsterdam

Druk
Ten Brink, Meppel

Fotografie
p. 1 Nationale Beeldbank / Thomas Toledo; inzet: Nationale Beeldbank / Guido Koppes Fotografie,
p. 2 Nationale Beeldbank / Koos Busters, p. 4 Rijksmuseum, Amsterdam,
p. 5 Nationale Beeldbank / moxxie, p. 6 Nationale Beeldbank / Guido Koppes Fotografie

Februari 2016